Філософія релігії

УДК 2-6:930.85:477

**Оксана Горкуша
Людмила Филипович**

КОНЦЕПТ «УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ» ЯК КОГНІТИВНИЙ ІДЕНТИФІКАТОР ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ (філософсько-релігієзнавчий аналіз)

**Oksana Horkusha
Liudmyla Fylypovych**

**THE CONCEPT OF "UKRAINIAN WORLD" AS A COGNITIVE
IDENTIFIER OF THE LIVING SPACE OF MODERN UKRAINIANS
(philosophical and religious studies analysis)**

***Анотація.** У статті увагу зосереджено на тому, чи доречно дефініювати поняття «Український світ» з врахуванням дійсної ситуації та наявності в сучасній Україні різних конфесій, що можуть самовизначатись варіативно. Українські академічні релігієзнавці вже звертались до теми «Українського світу» та ситуативно застосовували цей термін в своїх попередніх розвідках. Але осмислюючи позначуване ним, науковці усвідомили, що сам термін «Український світ» потребує більш чіткого визначення. Адже трапляються випадки, коли самому терміну відмовляють в автономності, в наявності у нього дійсного змісту, вважаючи його дзеркальним відображенням*

«Русского міра». Так само є спроби спростувати дійсність предмету, цим терміном позначуваного.

Також є актуальною і проблема усвідомлення «Українського світу» релігійними суб'єктами поліконфесійної України, адже деякі з них визначаються в інших світоглядних парадигмах, з інтерпретації яких «Український світ» може й не сприйматись очевидністю. Тому автори ретельніше окреслюють обсяг та зміст поняття «Український світ» в релігійних вимірах. Стаття задовольняє пізнавальну потребу в системному релігієзнавчому аналізі, завдяки якому вдається з'ясувати, яким чином співвідносяться релігійні та конфесійні суб'єкти з культурно-бутійним локусом «Український світ».

«Український світ» як поняття має власну сенсово-змістовну структуру, яка відповідає структурі того феномену, який ми цим поняттям позначаємо. Тож у обсяг поняття «Український світ» потрапляють ключові параметри українського ціннісно-сислового універсуму, український історіографічний дискурс, сформульовані українською мовою та висловлені українською культурою світоглядні системи координат, у яких визначається сучасний український громадянин та держава Україна.

Різні церкви та релігійні інституції, наявні в сучасній Україні, мали б самовизначатись в координатах «Українського світу». Однак деякі церкви та релігійні інституції співвідносять себе швидше з іншими культурно-бутійними, історично-суспільними локусами. Відповідно таке самовизначення в інших координатах призводить до того, що ці церковні інституції оцінюють сучасні події та й саму державу Україна крізь оптику інших світоглядних вимірів та поводять себе як представники (агенти впливу всередині України) інших локацій. Найпроблематичнішою з таких виявляється історіографічно-ідеологічна локація «Русского міра». Адже ця імперська ідеологема намагається спростувати «Український світ» як адекватне поняття

з повноцінним змістом та обґрунтовує сучасну загарбницьку війну Кремля проти України.

Ключові слова: «Український світ», конфесійна ідентичність, церковна позиція, «Русскій мір».

Abstract. *The article focuses on the definition of the concept "Ukrainian world" taking into account the real situation and the presence of different denominations which can be self-determined variably in modern Ukraine. Ukrainian academic scholars have already addressed the topic of the "Ukrainian world" and situationally used this term in their previous investigations. But they realized that the very term "Ukrainian world" needs a clearer definition. After all, there are cases when the term itself is denied autonomy and the presence of its true meaning, considering it a mirror image of the "Russian world". There are also attempts to refute the reality of the subject denoted by this term.*

There exists a problem of awareness of the "Ukrainian world" by religious subjects of poly-denominational Ukraine as some of them are defined in other worldview paradigms, where "Ukrainian world" may not be taken for granted. Therefore, the authors outline the scope and content of the concept of "Ukrainian world" in religious dimensions more carefully. The article satisfies the cognitive need for a systematic religious analysis, which makes it possible to find out how religious and denominational subjects relate to the cultural and existential locus of "Ukrainian world".

"Ukrainian world" as a concept has its own semantic and meaningful structure, which corresponds to the structure of the phenomenon that we denote by this concept/notion. Therefore, the concept of "Ukrainian world" includes key parameters of the Ukrainian value-semantic universe, Ukrainian historiographical discourse, formulated in the Ukrainian language and expressed by the Ukrainian culture worldview coordinate systems, which define the modern Ukrainian citizen and the state of Ukraine.

The various churches and religious institutions present in modern Ukraine should self-determine in the coordinates of the "Ukrainian world". However, some churches and religious institutions relate themselves more to other cultural and historical loci. Thus, such self-determination in other coordinates leads to the fact that these church institutions evaluate current events and the state of Ukraine itself through other worldview dimensions and behave as representatives (agents of influence within Ukraine) of other locations. The most problematic one is the historiographical and ideological location of the "Russian world". After all, this imperial ideology tries to refute the "Ukrainian world" as an adequate concept with a full meaning and justifies the Kremlin's modern war of aggression against Ukraine.

Key words: "Ukrainian world", denominational identity, church position, "Russian world".

Постановка проблеми. Перебування у ситуації інтенсивних суспільно-історичних процесів, які пов'язані із спробами глобального переформатування світу сусідньою державою, керованою шовіністично-імперською ідеологією «Русский мір», спонукає гуманітаріїв ретельніше проаналізувати як обсяг та значення поняття «Український світ», так і розуміння цього концепту конфесійними суб'єктами, функціонально присутніми сьогодні в сучасній Україні. Ще більше актуалізується питання ставлення до Українського світу вірян різних церковних інституцій, адже гібридна війна Російської федерації із захоплення сучасної України характеризується також і тим, що Кремль перетворює на зброю проти Українського світу будь-які можливі засоби та способи, включно з церковними інституціями.

Формулювання мети. Тож мета статті – з'ясувати, як розуміється «Український світ» в релігійних вимірах та визначити поняття «Український світ» як когнітивний

інструментарій для самовизначення присутніх в дійсності сучасної України конфесій.

Ступінь наукової розробки. Відділення релігієзнавства Інституту філософії силами його співробітників неодноразово зосереджувало увагу на темі державно-церковних та суспільно-релігійних відносин в локації історичної чи сучасної України. Та спеціально темі «Українського світу» в його релігійних вимірах окремих індивідуальних або колективних досліджень Відділенням релігієзнавства ІФ НАНУ не присвячувалось.

Обрана тематика дещо продовжує досліджувану Відділенням в 2017-2019 роках наукову тему «Релігійна ідентичність в контексті культурно-цивілізаційного вибору України». З близьких проблем Відділенням щойно видрукувану колективну монографію «Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних вимірах: український контекст» (2021), а також попередній доробок: «Русский мир» патріарха Кирила не для України» (2014), збірку праць «Релігійна безпека/небезпека України» (2019), низку статей в бюлетені «Українське релігієзнавство» та річнику «Релігійна свобода» (раніше, до 2012 року, надто багато було в нашому щомісячнику «Релігійна панорама»). Маємо ряд видруків на Інтернет-сторінках авторів О.Сагана, А.Колодного, П.Яроцького, О.Горкуші, Л.Филипович, П.Павленка, О.Недавної та ін. Доробком є наші науково-експертні записки з окремих аспектів теми, які Відділенням порівняно регулярно і щорічно здійснюються.

Близькі до заявленої теми є видруки Відділення і його науковців: О.Недавня «Християнський фактор в контексті культурного і громадянського вибору» (2001); О.Саган «Вселенське Православ'я» (2004), А.Колодний «Україна в її релігійних виявах» (2005), А.Арістова «Феномен

релігійної девіації» (2018), О.Саган «Національні прояви православ'я» (2001), «Єдина Українська Помісна Православна Церква» (2017) та «Православна Церква України: конститування та перспективи розвитку» (2019), колективні монографії «Релігія в її складових і процесах їх осучаснення» (2018), «Інституційні процеси релігійного життя світу й України» (2016), «Релігія і нація в суспільному житті України» і світу» (2006), «Функціональність релігії: український контекст» (2011), «Свобода релігії і національна ідентичність» (2002) та ін.

Також маємо окремі статті з питань включеності релігійних організацій у процеси формування українського світу, зокрема щодо позиції церков до суспільно значимих подій Революції Гідності, волонтерства і капеланства під час війни на Сході України, з аналізу протидії релігійного чинника становленню Української України. Релігієзнавці регулярно реагують на позицію УПЦ МП, її біляцерковних братств, зокрема «Православний вибір», «Русь православная», «Православное братство св. арх. Михаила», «Православное братство царя-мученика Николая II», «Союз православних братств» тощо, яка підриває національну безпеку України. Відкрито антиукраїнською є преса УПЦ МП, зокрема газети «Мир», «Спасите наши души», «Новороссийский курьер», «Триединая Русь» та ін. Не залишалися поза увагою сумнівна щодо Українського світу діяльність нунціатури Апостольської столиці, офісів деяких протестантських спільнот, тісно пов'язаних із братськими російськими інституціями.

Виклад основного матеріалу. Сама реальність спричинює потребу теоретичного осмислення феномену «Український світ», зокрема в його релігійних вимірах. Адже для Бога у його релігійному розумінні – творця світу

загалом – світ, як цілісний витвір, не має ділитись на якісь окремі сегменти. Та релігія – то зв'язок людини з Богом. А людина мешкає у світі сегментованому, поділеному культурними, географічними, політичними, цивілізаційними, мовними, історичними, ідеологічними тощо кордонами. Людина є істотою, залученою до конкретного світового контексту, звідкіля власне вона і відповідає Богові чи сприймає світ та себе у ньому.

І світ як сукупність взаємопов'язаних проявлених дійсністю феноменів повинен мати свою структуру, темпоральну спрямованість, логіку розгортання, об'ємну охоплюваність тощо. Зрозуміло, що те, що ми знаємо чи можемо пізнати про світ, безпосередньо впливає з нашого світогляду і тісно пов'язане із специфікою нашого світорозуміння. У світі ми не можемо знайти нічого, що б не мало свого когнітивного ідентифікатора. Та і структурою нашого світогляду визначається структура світу, як ми його розуміємо, а наше мислення розгортає взаємозв'язки між різними феноменами, що знаходяться в одному подійно-просторовому локусі, згідно з нашими правилами логічного мислення. Власне таке цілісне, адекватне нашому світогляду сприйняття нашою свідомістю подійно-просторового локусу ми і можемо називати світом. У світі все взаємопов'язане та збалансоване певними фундаментальними параметрами метафізичного, онтологічного, гносеологічного, аксіологічного, екзистенційного тощо вимірів буття. Однак ці універсально-фундаментальні параметри завжди визначаються певною мовою в певному культурно-історичному контексті – вони є світоглядними концептами, що отримують свої варіативні смисло-значеннєві обриси. Тому можна сказати, що «Український світ» визначається загалом багатьма параметрами, але він має свою історію-

графію, він існує завдяки українській мові і ментальності, культурі і традиціям, що обертаються в українському ціннісно-смысловому універсумі (аксіологічний вимір) подійно-життєвого локусу, який сприймається українською нацією (історично-самосвідомим суб'єктом) як освоєний дім буття.

Отже «Український світ» і в релігійних вимірах визначатиметься українським світоглядом та формулюватиметься українською мовою, культурою, історіографією, сучасною подійною дійсністю. І як українсько-специфікований буттєвий локус «Український світ» буде співвідноситись певним чином з іншими культурно-світоглядними локусами. Щонайперше – із сусідніми історіографемами: «Русській мір», «Європейська цивілізація» тощо. Тобто, щоб з'ясувати, що ж власне ми маємо на увазі під назвою «Український світ», мусимо співставити відповідний культурно-цивілізаційний локус із іншими, у взаємодії з якими «Український світ» власне і постає як такий, що має щось спільне та відмінне.

Так, якщо «глобальний світ» містить усі наявні в дійсності культурно-цивілізаційні варіації, що зв'язані між собою в єдиному загальнолюдському історичному плині, то коли ми міркуємо на його рівні, то уніфікуємо усе багатоманіття культурно-цивілізаційних форм до певного спільного «загальнолюдського» знаменника. На такому глобальному вимірі доречно говорити і про загальнолюдські цінності, і про спільну загальнолюдську цивілізацію, абстрагуючись від конкретних контекстуальних обставин та складних взаємовідносин різних суб'єктів інтересів. Однак піднесення у міркуваннях до виміру «глобального» світу дає нам змогу відстежити темпоральні зміни у людських обставинах і світоглядних трендах. Тож, зви-

чайно, «український світ» у співставленні із «глобальним світом» губиться в своїх індивідуальних властивостях, але набуває співголосних сучасності (чи певним темпоральним відтинкам) якостей. «Український світ» співвідноситься з «глобальним» як конкретна окрема контекстуальна варіація загального самовираження людства, обмежена своєю специфічною емпірією та особливостями власне «українських» культурно-світоглядних засобів осягнення та артикуляції.

У зв'язку з євроінтеграційними процесами сучасної України особливої уваги набуває питання співвіднесення та взаємозв'язку «українського світу» з «європейським космосом». Та надгострою є проблема розрізнення «українського світу» та «руського міра», адже останній зусиллями його артикуляторів та носіїв прагне спростувати наявність «Українського світу» як окремого і самостійного (специфікованого власне українською мовою, культурою, історією, сучасністю) бутійного виміру та цивілізаційного шляху.

«Русскій мір» дуже болісно переживає поступову деокупацію «Українського світу» в духовному вимірі: Томос про автокефалію ПЦУ – найяскравіший приклад тотального несприйняття права України на самостійність релігійного життя і права вибору. Характерною ж особливістю «руського міра» як імперського експансивно-ідеологічного проекту є абсолютне підпорядкування усіх інституцій, включно з церковними, своїм стратегіям світового панування та тактиці використання їх як засобів провадження своєї політики. Звідси й спроби застосування релігійного чинника та церковних інституцій як зброї ведення гібридної війни Російської федерації з поневолення України. Тому з'ясування змістовного обсягу поняття «Український світ» в релігійних вимірах, як і чіткої демаркації історіографіч-

ного, політичного, цивілізаційного та світоглядного кордону між «українським світом» та «руським міром», є надважливим запобіжником використання релігійного чинника як можливої зброї в руках опонентів.

Варто зауважити, що ми могли б припустити, ніби існує якесь власне релігійне світосприйняття, абстраговане від конкретної мовно-культурної, подійно-історіографічної специфіки. Однак насправду це не так. Навіть кожна світова релігія, яка є глобальною за сенсово-змістовним та суспільно-історичним потенціалом, на етапі свого зародження безпосередньо формувалась у певному мовно, культурно, історично, суспільно і світоглядно визначеному ґрунті. Також і розвивалась кожна зі світових релігій в певному культурно-історичному шліні, трансформуючись та варіатизуючись залежно від конкретних світоглядних обставин. Тому справедливим буде твердження, що як релігійний фактор впливав на формування «Українського світу», так і локус «Українського світу» задавав умови (світоглядні, культурні, історичні), які впливали на історію релігій та конфесійне віровчення.

Про це красномовно свідчить приклад Хрещення Русі. З одного боку, прийняття Християнства державною релігією Русі кардинально змінило світоглядно-цивілізаційний вектор подальшого формування «Українського світу», а з іншого – вплинуло на переформатування глобальної політично-цивілізаційної мапи та на місце, роль, характер християнського виміру людського світу. А феномен двовір'я був, з одного боку, свідченням адаптації світової релігії – Християнства – до конкретного буттєвого контексту (Руського світу), а з іншого – демонстрував те, як буттєвий контекст конкретного «світу» впливає на світову релігію, надаючи останній певної життєвої форми та специфічної

душі, ментально спорідненої з народними віруваннями, висловлюваної конкретними уявленнями, відчуттями, переживаннями.

Тож ми наголошуємо на тому, що слід зважати на світоглядно-диспозиційну оптику: глобальну, культурну, цивілізаційну, історіографічну тощо. Для самовизначення віруючих українців важливими є не лише конфесійна парадигма. Але і те, яким чином ця конфесійна парадигма артикулюється в певному ціннісно-смысловому універсумі (культурно-історіографічному космосі певного народу). Ще важливіше прослідкувати, яким чином корелюється релігійна, конфесійна та церковна ідентичність з громадянською, а віра в Бога та сповідування Божих заповідей узгоджується із конкретною життєдіяльністю людини в цілком певній дійсності сучасної України.

Ми вже звертали увагу на кардинальну відмінність у структурах «Українського світу» та «Русского міра». Щонайперше така структурно-значеннева відмінність впливає із різних ціннісно-смыслових універсумів, в яких розгортається ціла культура народу та визначаються його базові світоглядні параметри. Також це різноспрямовані цивілізаційні проекти, які однак претендують на ту саму історичну спадщину, витлумачену взаємовиключними нараціями. Так, для «Українського світу» провідним буде епістемологічне спрямування – світ, світлом просвічений, осяжний світоглядом простір, освоєний і впорядкований «світ». Натомість «мір» актуалізує значенневий ряд підпорядкування простору, примирення окремих елементів системи з виділеною їм керівним центром функцією.

Для релігійних суб'єктів поняття «український світ» є, залежно від світоглядної локації їхнього інституційного самовизначення, або: 1) життєвим контекстом та земною

Батьківщиною, заповіданою Богом для господарювання, якщо мова йде про церкви та конфесії із центром формулювання точки зору, що міститься в координатах «Українського світу» (наприклад – ПЦУ, УГКЦ, ряд протестантських церков, що мають церковні центри в Україні, проповідують українською для сучасних українців з урахуванням української історіографії, певні інші конфесії, що історично пов'язані з народами, які належать Україні як автохтонні групи – кримли); 2) окремим випадком розгортання глобальних трендів, специфічною локацією місійного функціонування водночас, якщо ці релігійні суб'єкти мають свій ідентифікаційний світоглядний вимір поза «Українським світом» (наприклад РКЦ, ЦХСОД, бахаї та деякі інші конфесії); 3) умовною назвою частини «міра», з яким вони функціонально поєднані та якому світоглядно належні. Щонайбільше це стосується РПЦ в Україні, яка є частиною Російської Православної церкви та артикулятором кремлівської точки зору на українську ситуацію.

Ці параметри є надважливими для самовизначення громадян, адже релігія відіграє консолідуючу функцію, об'єднуючи своїх послідовників в той чи інший спосіб заради певної мети. Від цього залежить, як та чи інша конфесія впливає на те, громадянами якого світу вони почуваються та як діють стосовно «Українського світу».

Тому варто дослідити релігійні фактори сприяння і протидії – в різних конфесійних та організаційних виявах – процесам розбудови Українського світу, формування української ідентичності.

Під прикриттям формули про найбільшу повагу громадськості до релігійних спільнот (Церкви) серед різних суспільних спільнотних реалій дещо губиться роль деяких церков як згубного для формування й утвердження ук-

раїнської України фактору. Саме серед таких антиукраїнських організацій, успадкованих від СРСР, залишилися ще низка легально діючих антиукраїнських об'єднань. Що характерно, українські державні інституції не присікають іноді відверто ворожу діяльність цих інституцій, які прикриваються позначником «релігійна», пояснюючи це застереженням свободи релігії та церкви й невтручанням у внутрішньоцерковні справи. Хоча такі інституції іноді відверто виконують роль речників точки зору країни-агресорки й підтримуються інформаційно, інституційно, ресурсно позаукраїнськими стейкхолдерами. То ж перед дослідниками теми стоїть завдання не лише виокремити і підкреслити принципи та форми діяльності тих релігійних організацій, які сприяють розбудові українського світу, а й тих, хто налаштований ворожо – відкрито, а чи ж в різний спосіб завуальовано – щодо України та українства. Необхідно визначити шляхи ефективної протидії діяльності антиукраїнської псевдорелігійної опозиції.

В Україні частина віруючих активно включена в розбудову українського світу, в процеси утвердження української держави. Релігійні організації, не забуваючи про своє пряме призначення, всяк сприяють формуванню української ідентичності. Разом з тим, все ще наявна некритичність сприйняття вірянином того, що говорять священнослужителі релігійної спільноти, прихожанином якої він є (в тому числі й їх антиукраїнські сентенції). Зокрема серед прихожан УПЦ МП найбільше є тих, хто події на Сході України розглядає з точки зору оцінки їх Москвою, не визнає їх як агресію Росії, не сприймає богослужіння українською мовою, визнає вияв національної належності як служіння дияволу, оцінює Голодомор як покарання Бо-

же українців, а останнього російського царя Миколу II боготворять і возносять ледь не на рівень Ісуса Христа.

Сьогодні слід уважніше проаналізувати, чому ті чи інші релігійні організації продукують різне уявлення про майбутнє України. Одні декларують державницьку позицію, цілком усвідомлюють свою інституцію вміщеною в «Український світ», а у своїх вірян плекають відповідальну громадянську позицію. Натомість інші релігійні організації, що цілком легально діють в Україні, нехтують Українським світом у своїй риториці, іноді формують у своїх прихожан вороже ставлення до України як незалежного від імперських проектів глобального суб'єкта. Тож у функціонуванні деяких церковних інституцій маємо в тому чи іншому вияві чинника протидії процесам українського відродження, формування української ідентичності, утвердження буття незалежної і суверенної Української держави.

Поняття «Український світ» має цілком конкретне змістовне, культурно-історичне, цивілізаційно-векторне та подійно-контекстуальне наповнення. У релігійному вимірі «Український світ» отримує свій сакральний вектор, варіативно спроектований різними конфесіями, що визнають «Український світ» земною Батьківщиною, місцем місійної діяльності та буттєвою домівкою. Однак деякі конфесії нехтують чи намагаються спростувати «Український світ» як бутійний локус. І нам слід чітко зафіксувати кордони «Українського світу», які мають усвідомлюватись і конфесійними суб'єктами як умова їхнього вільного і відповідального функціонування в сучасній Україні. Пропонуємо застосовувати когнітивний ідентифікатор «Український світ» на позначення висловленого українською історіографією засобами української мови-ментальності-культури.

тури-традицій в українському ціннісно-смысловому універсумі (притаманна українській свідомості метафізично-аксіологічна система координат) подійно-життєвого локусу, який сприймається українською нацією (історично-само-свідомим суб'єктом) як освоєний дім буття.

Список літератури

«Русский мир» Кирила не для України. Збірка наукових статей / Ред. кол.: А. Колодний та ін. (2014). Київ : УАР. 343 с.

Арістова, А. (2007). Національна єдність у релігійній різноморідності – утопія чи місія української державності? В *В'ячеслав Липинський у сучасному прочитанні* / За заг. ред. Арістової А. В. Київ : НТУ. С. 20–29.

Арістова, А. (2016). ПостМайдан і процеси релігійної реідентифікації. В *Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень*. Хмельницький : ХНУ, С. 3–4.

Базик, Д. (2011). Неоязичництво в сучасних релігійних пошуках українців / Міжконфесійні відносини поліконфесійної України. *Українське релігієзнавство*. Спецвипуск 1. С. 248–257.

Горкуша, О. (2017). Християнські церкви незалежної України в їх функціональності на зрізі громадянської та церковної ідентичності. В *Функціональність релігії: Український контекст* / За ред. А. Колодного та Л. Филипович. Київ : УАР. С. 150–206.

Горкуша, О. (2019). Проблема співвідношення «цивілізаційної», «дійсній» та «церковної» ідентичності як виклик для релігійних суб'єктів – репрезентантів позаукраїнських церковних центрів. В *Релігійна безпека/небезпека України: збірник наукових праць і матеріалів* / За ред. А. Колодного. Київ : УАР. С. 47–58.

Сленський, В. (2002). *Релігія після комунізму (Україна в центрально-східноєвропейському контексті)*. Київ : НПУ ім. М. Драгоманова. 420 с.

Колодний, А. (1996). *Релігійна духовність українця: вияви, постаті, стан: монографія*. Львів : Логос. 182 с.

Колодний, А. (2003). Національна церква як вияв національної ідентичності: український контекст. *Релігійна свобода : науковий щорічник*. № 6. С. 21–26.

Колодний, А. (2013). *Історіософія релігії*. Київ : УАР. 336 с.

Колодний, А., Филипович, Л. (2020). Релігія як важливий чинник національного життя українців. В *Сучасні проблеми національно-культурної ідентичності: релігійний вимір*. Зб. наук. статей. Полтава : ПНПУ ім. В. Короленка. С. 28–41.

Маринович, М. (2003). *Українська ідея і християнство, або коли гарцюють кольорові коні апокаліпсису*. Київ : Дух і Літера. 542 с.

Недавніа, О. (2019). Релігійна та конфесійна ідентичність УГКЦ у контексті нацїедержавних інтересів українців. В *Держава і Церква в новітній історії України : зб. наук. ст.* Полтава : ПНПУ ім. В. Короленка. Вип. 7. С. 140–148.

Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних вимірах: український контекст. Кол. Моногр./ за ред проф. А.Колодного, Л.Филипович, А.Арістової (2021). Київ: УАР. 348 с.

Релігія і нація в суспільному житті України й світу / За ред. Л. Филипович (2006). Київ : Наукова думка. 286 с.

Річинський, А. (2002). *Проблеми української релігійної свідомості / Упорядники Колодний А., Саган О. 3-є вид.* Тернопіль : Укрмедкнига. 448 с.

Саган, О. (1996). Українське православ'я: історіософське осмислення феномену. *Українське релігієзнавство*. № 1. С. 8 – 17.

Саган, О. (2001). *Національні прояви православ'я: український аспект*. Київ : Світ Знань. 255 с.

Титаренко, В. (2019). Релігійна ідентичність як проблема сучасного суспільства. В *Київські філософські студії: Матеріали наукової конференції* / За заг. ред. проф. Р. О. Додонова. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка. С. 161–163.

Филипович, Л. (2010). Етнорелігійна ідентичність: визначення і збереження. В *Релігія – Світ – Україна: колективна монографія : в 3-х кн.* Кн. І. Релігія у світі культурно-цивілізаційного діалогу. Київ : УАР. С. 228–237.

Филипович, Л. (2016). *Культура релігійного життя. Вибрані праці* // Упоряд. Г. Филипович; ред. А. Колодний. Київ : УАР. 584 с.

Филипович, Л. (2019). Ідентичності за умов глобалізації: від політики розрізнення до політики визнання. В *Суспільство,*

держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. Хмельницький: ХНУ. С. 94–96.

Филипович, Л., Горкуша, О. (2016). Голос Церкви: аксіологічні виміри релігійної риторики на Майдані 2013–2014 років. *Філософська думка*. № 4. С. 87–103.

Шевченко, В. (2008). Роль релігії в ідентифікації українського народу і провідні тенденції церковно-релігійного розвитку сучасної України. *Релігія та соціум*. № 1. С. 125–128.

Яроцький, П. (2017). Розуміння і формування національно-релігійної ідентичності українців. В *Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії*. Луцьк: ВПА. С. 307–321.

Яроцький, П. (2018). Витоки української релігійної і культурної ідентичності з Київського християнства. В *Авраамічні релігії в Україні у визнанні плюралізму і толерантності як чинників утвердження релігійної ідентичності*. Галич: Нац. Заповідник. С. 14–27.

References

"Russian World" of Kiril is not for Ukraine. Collection of scientific articles / Ed A. Kolodnyi and others. (2014). Kyiv: UARR. 343 p.

Aristova, A. (2007). Is national unity in religious diversity a utopia or a mission of Ukrainian statehood? In *Vyacheslav Lypynsky in modern reading* / Ed. Aristova A.V. i Kyiv: NTU. Pp. 20–29.

Aristova, A. (2016). PostMaidan and the processes of religious re-identification. In *Society, State and Church in the spectrum of interdisciplinary research*. Khmelnytsky: KhNU, Pp. 3–4.

Bazik, D. (2011). Neo-paganism in modern religious searches of Ukrainians. *Ukrainian religious studies*. Special Issue 1. Pp. 248–257.

Fylypovych, L. (2010). Ethnoreligious identity: definition and preservation. In *Religion – World – Ukraine: collective monograph: in 3 books*. Book I. Religion in the world of cultural and civilizational dialogue. Kyiv: UARR. Pp. 228–237.

Fylypovych, L. (2016). *Culture of religious life. Selected works* / Ed. A. Kolodnyi. Kyiv: UARR. 584 p.

Fylypovych, L. (2019). Identities in the context of globalization: from the policy of distinction to the policy of recognition. In *Society, State and Church in the spectrum of interdisciplinary research*. Khmelnytsky: KhNU. Pp. 94–96.

Fylypovych, L., Horkusha, O. (2016). The Voice of the Church: Axiological Dimensions of Religious Rhetoric on the Maidan 2013–2014. *Philosophical thought*. № 4. Pp. 87–103.

Horkusha, O. (2017). Christian churches of independent Ukraine in their functionality on the cut of civic and ecclesiastical identity. In *The Functionality of Religion: The Ukrainian Context* / Ed. A. Kolodnyi and L. Fylypovych. Kyiv: UARR. Pp. 150–206.

Horkusha, O. (2019). The problem of the ratio of "civilizational", "real" and "church" identity as a challenge for religious entities – representatives of non-Ukrainian church centers. In *Religious Security / Danger of Ukraine: a collection of scientific papers and materials* / Ed. A. Kolodnyi. Kyiv: UARR. Pp. 47–58.

Kolodnyi, A. (1996). *Religious spirituality of Ukrainians: manifestations, figures, condition: monograph*. Lviv: Logos. 182 p.

Kolodnyi, A. (2003). The national church as a manifestation of national identity: the Ukrainian context. *Religious freedom: a scientific yearbook*. № 6. S. 21–26.

Kolodnyi, A. (2013). *Historiosophy of religion*. Kyiv: UARR. 336 p.

Kolodnyi, A., Fylypovych, L. (2020). Religion as an important factor in the national life of Ukrainians. In *Contemporary problems of national and cultural identity: the religious dimension*. Coll. scien. articles. Poltava: PNP named by V. Korolenko. Pp. 28–41.

Marynovych, M. (2003). *Ukrainian idea and Christianity, or when the colored horses of the apocalypse gallop*. Kyiv: Spirit and Letter. 542 p.

Nedavnia, O. (2019). Religious and confessional identity of the UGCC in the context of national interests of Ukrainians. In *The State and the Church in the recent history of Ukraine*: Coll. scien. articles. Poltava: PNP named by V. Korolenko. Iss. 7. Pp. 140–148.

Religion and nation in the public life of Ukraine and the world / Ed. L. Fylypovych (2006). Kyiv: Scientific thought. 286 p.

Religious identities in their essence and confessional dimensions: Ukrainian context. Coll. monograph / Ed. A. Kolodnyi, L. Fylypovych, A. Aristova (2021). Kyiv: UARR. 348 p.

Richynskiy, A. (2002). *Problems of Ukrainian religious consciousness* / Ed. Kolodnyi A., Sagan O. 3rd ed. Ternopil: Ukrmed-knyha. 448 p.

Sagan, O. (1996). Ukrainian Orthodoxy: a historiosophical understanding of the phenomenon. *Ukrainian religious studies*. № 1. Pp. 8-17.

Sagan, O. (2001). *National manifestations of Orthodoxy: the Ukrainian aspect*. Kyiv: The World of Knowledge. 255 p.

Shevchenko, V. (2008). The role of religion in the identification of the Ukrainian people and the leading trends in church and religious development of modern Ukraine. *Religion and society*. № 1. Pp. 125-128.

Tytarenko, V. (2019). Religious identity as a problem of modern society. In *Kyiv Philosophical Studies: Proceedings of the Scientific Conference* / Ed. O. Dodonov. Kyiv: Borys Hrinchenko University of Kyiv. Pp. 161-163.

Yarotskiy, P. (2017). Understanding and formation of national and religious identity of Ukrainians. In *State formation and locality of the Church: historical processes and modern realities*. Lutsk: VPA. Pp. 307-321.

Yarotskiy, P. (2018). Origins of Ukrainian religious and cultural identity from Kyiv Christianity. In *Abrahamic religions in Ukraine in the recognition of pluralism and tolerance as factors in the establishment of religious identity*. Halych: National Reserve. Pp. 14-27.

Yelenskiy, V. (2002). *Religion after communism (Ukraine in the Central and Eastern European context)*. Kyiv: NPU named after M. Dragomanova. 420 p.